

MITAR PAPIĆ

NASTAVNO-PEDAGOŠKA ISKUSTVA NA SLOBODNOJ TERITORIJI U BOSNI I HERCEGOVINI

U toku narodnooslobodilačkog rata na slobodnoj teritoriji u Bosni i Hercegovini razvila se, relativno, široka mreža škola. Bosanska krajina se može uzeti kao kolijevka novog školstva. Ovo područje predstavljalo je najširu i najpostojaniju slobodnu teritoriju. Tu su se najduže i kretala vrhovna politička i vojna rukovodstva Jugoslavije. Ako se ovome doda činjenica da se tu nalazio i veći broj naprednih prosvjetnih radnika, na koje je Komunistička partija Jugoslavije i prije rata vršila posredni ili neposredni uticaj, onda se vidi da su se stekli uslovi za postavljanje novih temelja obrazovanju i vaspitanju u Bosni i Hercegovini.

Počelo se sa tečajevima opismenjavanja, a u 1942. godini otvaraju se redovne osnovne škole u okolini Livna i Glamoča, čija će se mreža kasnije širiti i u drugim krajevima, tako da je do kraja 1944. godine na slobodnoj teritoriji radilo 200 škola sa preko 20.000 učenika.¹ U maju 1945. godine u Bosni i Hercegovini u 53 tadašnja sreza radi 529 osnovnih škola i 2 gimnazije.² Održani su brojni tečajevi za elementarno opismenjavanje, a od 1944. godine rade i tečajevi za osposobljavanje privremenih učitelja, putem kojih je do kraja rata osposobljeno preko 300 učitelja. Tema izlaganja nam ne dopušta da se šire bavimo mrežom škola i tečajeva. Stoga ćemo se osvrnuti na pitanje nastavno pedagoških iskustava na slobodnoj teritoriji u Bosni i Hercegovini.

Komunističkoj partiji Jugoslavije se na slobodnoj teritoriji prvi put pružila prilika da neposredno utiče na planove i programe obrazovanja i vaspitanja i ukupne tokove unutrašnjih kretanja u školstvu. Ti uticaji su sve dublje i šire, iako u oskudnim materijalnim i kadrovskim uslovima, preobražavali naslijeđenu nastavno-pedagošku strukturu škole, pri čemu je idejno-vaspitna uloga škole bila u prvom planu. Kao što je u ranijim periodima svaki režim polazio sa stanovišta da u takozvanoj nacionalnoj grupi predmeta (istorija, književnost i narodni jezik) osigura svoje poglede

na vaspitanje školske omladine, tako se i u školi na slobodnoj teritoriji upravo počinje od mijenjanja onoga što je bilo konzervativno ili reakcionarno u ovoj oblasti. Pitanju naslijeđenih odnosa u ranijoj školi, položaju nastavnika i učenika kao subjekata vaspitanja posvećivana je posebna pažnja. To su, svakako, istaknuti principi na kojima je izgrađivana nova škola na slobodnoj teritoriji.

Već u prvom pisanom udžbeniku »Slovarici«, koji se javlja u 1942. godini, prvi slogovi i riječi vezani za učenje određenih slova podsjećaju učenike na ljubav i simpatije prema borcima partizanima i mržnju prema neprijateljima. Kasnije dolazi bulkvar 1943. godine, koji svojim tekstovima budi i razvija patriotsku odanost prema narodnooslobodilačkoj borbi. Tu su već kraći povezani tekstovi, dječije pjesmice nadahnute idejama oslobodilačkog rata. Prvi pionirski i omladinski listovi, rađeni u početku zaostalom tehnikom, a kasnije standardnom štampom, služe kao lektira u školi. Politički rukovodioci i borci česti su gosti u školama, gdje vode razgovore sa nastavnicima i đacima, odvajaju svaki komad papira i dio olovke i daju školama. Nikada prije, a gotovo se može reći ni poslije, nisu bili prisniji odnosi škole sa sredinom u kojoj radi, kao što je to bilo na slobodnoj teritoriji. Bilo je, razumljivo se, i pomjeranja ovih odnosa za vrijeme ofanziva i snažnijih sukoba sa neprijateljem.

Prije zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a nisu postojali posebni organi za prosvjetu i školstvo. Međutim, u narodnim odborima pitanja narodnog prosvjećivanja i otvaranja redovnih škola nalazila su se češće na dnevnom redu. Formiranjem prvih političkih organa Jugoslavije, kao i Bosne i Hercegovine, osnivaju se posebna tijela koja će brinuti o prosvjeti i školstvu. No, za čitavo to vrijeme u partijskim organizacijama i forumima su ova pitanja bila među najvažnijim idejno-političkim problemima u ratnim uslovima.

Komunistička partija Jugoslavije, koja je rukovodila narodnooslobodilačkom borbom u cjelini, davala je osnovne smjernice i za kulturnu politiku na slobodnoj teritoriji. Uz vojne jedinice, partijske organizacije su u prvom periodu borbe bile i neposredni organizatori pojedinih vidova kulturnog rada. Taj posao kasnije preuzimaju antifašističke organizacije i organi vlasti, dok Komunistička partija na sastancima, u partijskim proglasima i drugim dokumentima daje osnovne smjernice i podsticaje borbi protiv mraka i neznanja. Dakle, neposredno organizovanje opismenjavanja ona prepušta navedenim organizacijama i organima. U osnovnim oblicima partijskog djelovanja (živa riječ, štampa, sastanci, konferencije itd.) briga o pismenosti, obrazovanju i vaspitanju bila je poseban sektor rada. Drukčije nije ni moglo biti jer se vizija budućeg društva, za koju se vodila oružana borba, nije mogla ni zamisliti bez pismenog i obrazovanog stanovništva. Zato se svaki predah i svaka povoljnija mogućnost iskorištavala za širenje pismenosti.

O školstvu na slobodnoj teritoriji sačuvano je više podataka u sjećanju učesnika u ratu, a naročito u kazivanjima prosvjetnih radnika, nego u izvornim arhivskim dokumentima. Ovo se posebno odnosi na period do druge polovine 1943. godine, do prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Ipak se na osnovu onoga što je sačuvano od zaborava, kao i kasnije pisane literature o ovom pitanju, može dobiti jedan pouzdaniji pregled o tome gdje je počelo i kako se razvijalo školstvo u Bosni i Hercegovini na slobodnoj teritoriji u toku drugog svjetskog rata.

U toku rata nije bilo značajnijeg pomjeranja predmeta u ranijim nastavnim programima osnovne škole. Međutim, izvršene su bitnije promjene u nastavnim programima iz istorije i geografije, dok je nastavno štivo kao lektira iz temelja izmijenjeno. U ove nastavne oblasti uneseni su novi sadržaji, koji će najbolje odražavati nove idejno-vaspitne zadatke škole. Prozni i poetski tekstovi naprednih književnika (Čopića, Kulenovića, Kovačića, Kikića i drugih) neposredno ulaze u školsku lektiru bez nečije posebne odluke. Isti je slučaj i sa narodnim pjesmama nastalim u borbi, koje se čitaju i pjevaju u školama i postaju značajna okosnica patriotskog vaspitanja učenika.

Organizovani su mnogi oblici stručnog i idejno-političkog uzdizanja nastavnika od kojih se neki prvi put javljaju u istoriji školstva u Bosni i Hercegovini. Programski razgovori, diskusije, razmijena iskustava itd. dominirali su na skupovima prosvjetnih radnika. Sastanci su se održavali redovno jednom nedjeljno. Jedan broj nastavnika ušao je u rat sa izgrađenim naučnim pogledom na svijet i upoznat sa osnovnim teoretskim znanjem napredne pedagoške misli. Među njima je bilo vojnih i političkih rukovodilaca. Oni su svaku priliku iskoristili za pedagoški i politički uticaj na prosvjetne radnike. Iako je vladala oskudica širih pisanih tekstova pedagoškog i političkog sadržaja, nastavnici su i pojedinačno i na skupovima dolazili do napredne literature, najprije umnožavane raznom tehnikom, a kasnije iz listova i biltena koji su štampani na slobodnoj teritoriji. Kada je riječ o uzdizanju prosvjetnog kadra, a posebno u drugoj polovini rata, treba naglasiti saradnju i međusobne uticaje ratne pedagogije, da je tako nazovemo, između hrvatskog i bosansko-hercegovačkog slobodnog školstva. Tu su povremeni kontakti i razmjena pisane riječi, provjeravanje iskustava, uzajamno pomaganje u školskom priboru, udžbenicima, školskoj lektiri itd. Nastavnički kadar je ispoljio izvanrednu snalazljivost u teškom materijalnom položaju škola bez nastavnih sredstava, školskog namještaja, pribora za pisanje, a da se i ne govori o njihovom i đlačkom materijalnom položaju. To najbolje ilustruju primjeri upotrebe olova za pisanje na papiru, zamjene školske krede primitivnim sredstvima, dijeljenjem olovke, ako se do nje dođe, na nekoliko komada, primitivnog zamjenjivanja mastila za pisanje itd. Nikada komad bilo kakvog papira nije imao veću cijenu i nije se bolje čuvao. Sve se ovo čuvalo i, pri seobi škole za vrijeme ofanziva, prenosilo kao »školski inventar« bez koga škola ne može ponovo proraditi.

U ovakvim uslovima kalio se prosvjetni kadar sa bez primjernih u istoriji školstva radnim elanom i entuzijazmom u polaganju temelja novoj školi u jednom socijalističkom društvu. Ratni nastavnik nije bio samo školski radnik. On je uz rad u školi održavao tečajeve opismenjavanja, bio aktivan politički radnik u svojoj sredini, propagandist revolucionarnih ideja itd.

Novi humaniji odnos između nastavnika i učenika karakteriše školski život na slobodnoj teritoriji. Princip položaja učenika kao subjekta u obrazovanju i vaspitanju, koji je napredna pedagogija proklamovala još ranije, u ratnim školama bilježi znatnije rezultate. Na ovome se radilo obostrano u pedagoškim kontaktima nastavnika i učenika. To je spadalo u program idejno-političkog rada kako pojedinaca tako i nastavničkih i đačkih organizacija. Pošto se radilo, uglavnom, o osnovnom obrazovanju, od učenika se nije moglo mnogo očekivati s obzirom na njihov uzrast. Aktivnost učenika kao vaspitnog faktora u školi dolazi do znatnijeg uticaja obuhvatanjem učenika starijeg uzrasta učiteljskim i drugim tečajevima i pri osnivanju prvih srednjih škola. Tu omladinska organizacija učenika putem svojih oblika rada (kružoci, zidne novine, sastanci, literarni rad itd.) razvija višestruku aktivnost. To je, s jedne strane, međusobno pružanje pomoći u savlađivanju nastavne građe, održavanju potrebne radne discipline, usklađivanju odnosa sa nastavnicima itd. Sve ovo je stvaralo izvanredno povoljnu radnu disciplinu i elan i na taj način doprinosilo jednoj istinskoj pedagoškoj atmosferi u obrazovanju i vaspitanju. U ratnoj školi položeni su temelji i jednom takmičarskom duhu, koji će i kasnije igrati značajnu ulogu u školskom životu. Saradnja školskih đačkih organizacija sa omladinskim političkim organizacijama izvan škole imala je veliki uticaj na opredjeljenja učenika prema svemu što je progresivno u školi i izvan nje.

Govoreći o pedagoškim iskustvima na slobodnoj teritoriji u Bosni i Hercegovini, treba, pored istaknutog položaja nastavnika i učenika, naglasiti i spoljne faktore koji su uticali na klimu koja je vladala u školama. Opšta politička propaganda vođena u narodu nije mogla a da ne zapljusne i školu. Podizanje političke svijesti i buđenje potrebe za opismenjavanjem i prosvjeđivanjem širih narodnih masa samo sobom je dovodilo do drukčijeg shvatanja o ulozi škole. Kao karakteristična tekovina u ovom pogledu, razvija se interes za otvaranje škola i u onim sredinama koje su se ranije protivile njihovom otvaranju i slanju djece u školu tamo gdje je otvorena. Kao što je poznato, bilo je kulturno zaostalih krajeva koji ranije nisu prihvatili školu kao neminovnost progresa. Ovo najbolje ilustruje naslijeđena mreža osnovnih škola, koju karakterišu relativno velika područja bez škole. Nije se radilo samo o tome što država nije vodila brigu o podizanju škola i što su politički faktori favorizovali ili zanemarivali određene krajeve. Radilo se, dobrim dijelom, i o tome koliko je stanovništvo tražilo školu i kakvi su podsticaji dolazili s te strane. Na primjer, srez Trebinje je imao gotovo dovršenu mrežu osnovnog školstva pred rat, dok su u cijelom Kladanjskom srezu bile svega dvije osnovne

škole. Politički i prosvjetni rad na slobodnoj teritoriji iz temelja je izmijenio naslijeđena shvatanja. Može se reći da je, relativno, najveći broj škola otvoren upravo u najkonzervativnijim sredinama, koje ranije nisu bile zainteresovane za školu. To je, gledano u svakom pogledu, jedna od bitnih tekovina u podizanju političke i kulturne svijesti širih narodnih slojeva i jedan od uspjeha djelovanja Komunističke partije Jugoslavije u oblasti prosvjeđivanja naroda. Ovo je samo sobom rađalo i nove odnose đачkih roditelja, kao jednog od faktora obrazovanja i vaspitanja. Škola, njene potrebe i uspjesi ležali su na srcu organima i organizacijama izvan škole (narodni odbori, narodni front, omladinske organizacije, vojne jedinice i štabovi itd.). Škola je, dakle, bila podržavana kako iznutra tako i izvan nje.

Ratna iskustva u organizovanju pismenosti i otvaranju škola odigrala su nezamjenjivu ulogu u podizanju školstva u Bosni i Hercegovini u poslijeratnom periodu, a naročito u prvoj njenoj deceniji.

Otvaranje prvih škola poslije drugog svjetskog rata pratile su mnoge nevolje. Prije svega, u ratu su uništene osnovne škole na velikom broju područja. Od 1181 školske zgrade za osnovne škole u ratu je potpuno uništeno 595 zgrada, a oštećeno teže ili lakše, 336 zgrada.³ Ratno stanje se još teže odrazilo na školski inventar, pribor, knjige i dr. U najvećem broju škola na selu nije ostala ni jedna klupa, a da se i ne spominju drugi dijelovi opreme. Ovaj period karakterišu i neke teškoće nastavno-vaspitne prirode. Znalo se, naime, da mnoge ranije nastavne sadržaje, kao i naslijeđene odnose u školi treba mijenjati. Mnoga pitanja ranije pedagoške teorije i prakse našla su se pred udarima novoga. Postavljala su se pitanja: kako, u kom pravcu i do koje mjere treba mijenjati naslijeđenu tradiciju, koja ne odgovara novim vaspitnim zadacima škole. Treba istaći i da je škola sa naslijeđenim nastavničkim kadrom spadala među institucije u koje je teže prodiralo novo nego što je to bio slučaj sa nekim drugim institucijama. Ovome treba dodati i činjenicu da je stradao veliki broj upravo onih prosvjetnih radnika koji bi u novim uslovima predstavljali osnovnu progresivnu snagu.

Trebalo je obnavljati porušene i graditi nove škole, opismenjivati stanovništvo, a to je tražilo mnogo veće materijalne i kadrovske mogućnosti od onih sa kojima se raspolagalo. Na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a utvrđeni su prioritetni zadaci: »Podići ugled škole, obnoviti školske zgrade i snabdjeti ih inventarom i ostalim školskim potrebama, stvoriti potrebne kadrove prosvjetnih radnika, obezbijediti sredstva za školovanje ratne siročadi i boraca narodnooslobodilačke vojske, osigurati materijalnu egzistenciju prosvjetnih radnika, to su zadaci koji se najhitnije postavljaju pred narodnu vlast.«⁴ Kao što se vidi, bio je to čitav splet zadataka, sve teži jedan od drugoga, u vrijeme jednako oskudne materijalne i kadrovske osnove. Postavljala su se pitanja, a sva su bila neophodna: elementarno opismenjavanje stanovništva započeto na slobodnoj teritoriji u ratu, obuhvatanje osnovnim

školovanjem populacije, koja je stigla za školu, školovanje nastavničkog kadra. Ako se ovom dodaju i potrebe obrazovanja tehničkog i drugog kadra, podizanje porušenih naselja, opšta nestašica građevinskog materijala itd, onda se vidi da je sve kucalo na vrata i pitanje je bilo kome ih treba prvo otvoriti.

Odlučujuću ulogu u upućivanju školstva na nove staze njegovog razvoja prvih godina poslije rata, pored idejno-vaspitnog usmjeravanja od strane Komunističke partije, imala su iskustva stečena u ratnim uslovima na slobodnoj teritoriji. Ratni prosvjetni kadar, prekaljen u revolucionarnim iskušenjima, predstavljao je udarnu snagu sve dok nisu počeli pristizati mlađi kadrovi obrazovani i vaspitani u novim uslovima. Ratna praksa savlađivanja materijalnih teškoća, političko osposobljavanje nastavničkog kadra, novi odnosi u školama na slobodnoj teritoriji i drugo, toliko su prisutni u prvoj deceniji poslije rata da se ovaj period može nazvati produženjem ratnog školstva. Naše školstvo kasnije ulazi u redovnije i organizovanije tokove zadržavajući pozitivna pedagoška iskustva stečena na slobodnoj teritoriji. Novi nastavnički kadar vaspitavao se u skladu sa političkim i društvenim načelima Partije. Zatečeni nastavnički kadar je putem predavanja, seminara, savjetovanja itd. upućivan u nove metode i uslove rada. Ova aktivnost nazvana je prevaspitanjem. Iako je taj termin neadekvatan, jer se radilo i o ljudima u podmaklom životnom dobu, ipak je jedan broj potpuno usvajao novo, dok se drugi više prilagođavao nego prevaspitavao. No, sve je to u školi radalo drukčije odnose i davalo doprinos novom u školstvu, posebno kada se radilo o vaspitnim uticajima na učenike.

BILJEŠKE

¹ Mitar Papić — Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941—1955, Sarajevo 1981. str. 47. Prema podacima Mate Zaninovića.

² Isto, str. 48—50.

³ Prosvjetni list — Organ Ministarstva prosvjete Federalne Bosne i Hercegovine, br. 1. god. 1945. str. 2.

⁴ Oslobođenje od 29. IV 1945. godine, str. 2.

MITAR PAPIĆ

TEACHING-PEDAGOGICAL EXPERIENCE ON THE LIBERATED TERRITORY OF BOSNIA AND HERCEGOVINA

The presentation deals with the following topics:

The first direct influences of the Communist Party of Yugoslavia on education and upbringing.

The first curriculum changes in the curricula for the national group of subjects.

The forms of ideological and political edification of teachers.

New relations in school.

Teachers and pupils' organisations and their educational influence on schools.

Ethusiasm and enterprise in war conditions in regard to teaching facilities, textbooks, required reading, school supplies etc.

The relation of political organisations and military units toward schools.

War experience as the foundation of the development of the school system in the first years after the war, which could, conditionally be termed a continuation of the wartime school system in new conditions.

